

Arkeologisk undersökning av boplatsspår vid Sangishögen, Raä 81:1 i Nederkalix socken, Kalix kommun, Norrbottens län, åren 2013 - 2014.

av

Per H. Ramqvist

Silverbuseet
Rapport 66

Silvermuseet
Torget
930 90 Arjeplog

Tel: 0961-145 00

www.silvermuseet.se

Omslagsbild: Huvudstyrkan i arbetet; fr. v. Björn Ramqvist-Lindqvist,
Petter Sandström och Pontus Johansson

© Silvermuseet

Tryck: Silvermuseet, Arjeplog 2014

Rapport Silvermuseet

ISSN 1101-2900

Innehållsförteckning

Sammanfattning

Bakgrund	1
Syfte, frågeställningar & tidigare forskning	1
Metod och dokumentation	3
Topografi och kulturmiljö	5
Undersökningsresultat	8
Yta 3	8
Yta 6	14
Yta 1	17
Övriga ytor	18
Föremål och skörbränd sten	18
Pollenprov i Vallmyran	23
Diskussion och dateringar	24
Kommunikativa insatser	25
Administrativa uppgifter	25
Referenser	26
Ritningslista	26
Fotolista	26
Teckenförklaring till ritningar	27

Sammanfattning

Inom forskningsprogrammet "Recalling the past" utfördes under 8 veckor åren 2013 och 2014 arkeologiska undersökningar vid Sangishögen Raä 81:1 i Nederkalix sn, Kalix kn. Syftet var att undersöka om det intill den för området unika gravhögen fanns boplatsslämningar på liknande sätt som man finner i järnålderns jordbruksbygder i Mellannorrland och längs den norska kusten. Högen som plundrades av lokalbefolkningen runt 1920, innehöll vapen från 600-talet e. Kr.

Sammanlagt undersöktes 112 kvadratmeter fördelade på 10 olika ytor (Yta 1-10). Grävningarytorna utplacerades utifrån följande indikationer: *a)* Indikationer från 2012 års fosfatprovtagning (Yta 1, 2, 5); *b)* Indikationer med "stenfinnarkäppen" (Yta 3, 4, 6, 7); *c)* I markytan synliga anläggningar (Yta 8, 10) samt *d)* Fynd med metalldetektor (Yta 9).

Resultatet av undersökningarna visade på mänskliga aktiviteter i nästan samtliga upptagna ytor, framför allt genom förekomst av skörbränd sten, men också genom enstaka föremål samt förekomst av anläggningar och smärre kulturlager. De tydligaste spåren fanns på Yta 3 där en ässja (A1) med slagg och "skräpjärn" samt stolphålsliknande färgningar (A4-A6) påträffades. Såväl slaggen som "skräpjärnet" låg separerade intill ässjan vilket tyder på att smidet inte utförts under en längre tid. För det talar också förhållandet att ässjan inte var välkonstruerad eller omgiven av en byggnad eller annan konstaterbar konstruktion. Samma språk talar bottenskällorna som var mindre än jämförbara från andra kända järnåldersmedjor. Söder om ässjan påträffades tre rödrosa anläggningar som var någorlunda runda men ägde inget djup och kan därför inte ha utgjort stolphål. Där påträffades också undersökningens enda brända ben, ett renben (*Rangifer tarandus*) vilket ¹⁴C-daterats till vendeltid ca 600 e. Kr.

Även på Yta 6 påträffades anläggningar (A2-A3) och relativt mycket skörbränd sten, men tyvärr inget som före våra markkemiska analyser, vidare upplyser om vilken aktivitet som försiggått där. Hårdliknande anläggningar med mycket starkt skörbränd sten påträffades.

De schakt som placerades i två av de registrerade svackorna (Yta 8 och 10), indikerade att de var konstruerade av människohand. I båda framkom enstaka skörbrända stenar och de fyra svackorna (1-4 på fig. 5) har sina respektive öppningar mot en tänkt strandkant under 600-talet. Vi tolkar dem som båtuppdraingsplatser eller motsvarande.

Slutsatsen blir att man uppehållit sig på platsen under sommartid, man har gjort plats för fyra båtar och sannolikt bott i tält. Den lilla ässjan har vid några enstaka tillfällen främst använts för lagning och eventuellt tillverkning av järnnitar till båtarna. Vid och runt den undersökta rektangulära härden har man troligtvis tillrett mat och kanske ätit (eftersom få ben hittats på de grävda ytorna). Platsen ligger i en gränsozon mellan kulturfärer och Sangishögen anlades dels för att begrava en avliden person härstammande förslagsvis Mellannorrland och dels för att manifesteras platsens karaktär av mötesplats. Sannolikt deltog samer, finnar och germaner i förhandlingar och överenskommelser om handelsutbyten och liknande.

Bakgrund

År 2011 erhöill Silvermuseet/INSARC, tillsammans med bl. a. Umeå universitet, forskningsmedel från Riksbankens Jubileumsfond för forskningsprogrammet ”Recalling the past” (för vidare info om programmet se: www.recallingthepast.se). Programtiden är sex år och kommer att avslutas under år 2017. Forskningsprogrammets målsättning är att klarlägga och belysa landskapsutnyttjande och samhällsförändringar i norra Norrlands kustområden under en tidsperiod då kulturlandskapet formades av jägare, fiskare, renskötare och bönder, vars etniska och kulturella identiteter inte kan översättas i dagens etniska kartbild. I ett tvärvetenskapligt samarbete över de arkeologiska, historiska och ekologiska ämnesfälten studeras sociala och ekonomiska strukturer samt interregionala relationer från 500- till 1900-tal, och relateras till sentida identitetsprocesser i norra Fennoskandien.

Undersökningsområdet har avgränsats till att omfatta gamla Västerbottens landskap, i stort sett motsvarande området öster om lappmarksgränsen inom Västerbottens och Norrbottens län. Forskningsprogrammet omfattar ett antal delprojekt, varav ett inriktas mot när, var och varför det sedentära jordbruket etablerades i kustområdet. I detta delprojekt ingår också att analysera de olika kontakterna som ägt rum under den yngre järnåldern och medeltiden. I det sammanhanget utgör Sangishögen en vital del.

Syfte, frågeställningar & tidigare forskning

Syftet med undersökningen är att utröna om det, såsom fallet är i sydligare och västligare järnåldersbygder, finns samtida bebyggelse lämningar även vid Sangishögen. I Ångermanland och söderut är järnåldersbebyggelsen relativt lätt att identifiera under hela det första årtusendet e. Kr., genom att gravhögar och de flesta av stensättningarna anlades direkt invid gården (Liedgren 1992). I Västerbottens och Norrbottens kustland saknas kännedom om sådana gårdsgravfält. De gravar som finns längs den nordliga kusten är röseliknande stensättningar, mindre rösen och eventuellt flatmarksgravar, vilka i förekommande fall inte har kunnat beläggas vara gårdsanknutna. När man hittar boplatssindikerande röseliknande stensättningar i Mellannorrland ligger de alltid tillsammans med högar eller höglignande (övertorvade) stensättningar.

Till dags dato finns i vårt undersökningsområde dock två kända undantag och det är Espinarahögen Raä 80:1 och Sangishögen Raä 81:1, båda i Nederkalix sn i Norrbotten. Lokalerna innehåller varsin gravhög samt vid Espinarahögen även en liten, men välbyggd stensättning (Raä 91:1) samt en kokgrop (Raä 80:2). Ungefär 90 meter SV om Sangishögen ligger en rektangulär kokgrop (Raä 676:1). Högarnas karaktär visar entydigt på en sydlig koppling. De skulle utan vidare kunna ligga på ett mellannorrländskt gårdsgravfält. Så vad representerar då dessa båga högar och varför ligger de just här vid Sangisälven?

Det var meningen att vi skulle delundersöka såväl Espinära, Raä 80:1, Nederkalix sn som Sangishögen Raä 81:1 i samma socken, men all energi lades av olika skäl på Sangis. Den specifika frågeställningen är om det intill dessa gravhögar finns boplatsspår. Identifieringen av eventuella boplatser är av största betydelse. Analyserna av 2012 års fosfatkarteringar (Ramqvist 2013), gav indikationer av förhöjda värden på båda de analyserade lokalerna och en arkeologisk undersökning krävs för att utreda vad dessa förhöjningar representerar. Om bebyggelse spår påträffas så skulle typen av byggnadstradition kunna peka på varifrån bebyggarna kommit. Byggnadstraditionerna är en av de tydligaste länkarna till vilken kontakt-, influens- eller interaktionssfär bebyggarna verkade i (jfr Ramqvist 1992, 1998).

Fig. 1. Karta över Sangisområdet med fornlämningar (gravar) enligt Fmis. Raä 81:1 är Sangishögen; 80:1 Espinarahögen och övriga är stensättningar. Notera en viss koncentration med stensättningar kring Espinarahögen.

I Sangishögen (Raä 81:1) påträffades i början av förra seklet en över 80 cm lång scramasax och en sköldbuckla från vendeltiden av en "gravplundrare" och den undersöktes år 1923 preliminärt av Hallström som konstaterade att föremålen kommit från en gravhög.

Fig. 2. Den långa scramasaxen som påträffades i Sangishögen. Foto: SHM.

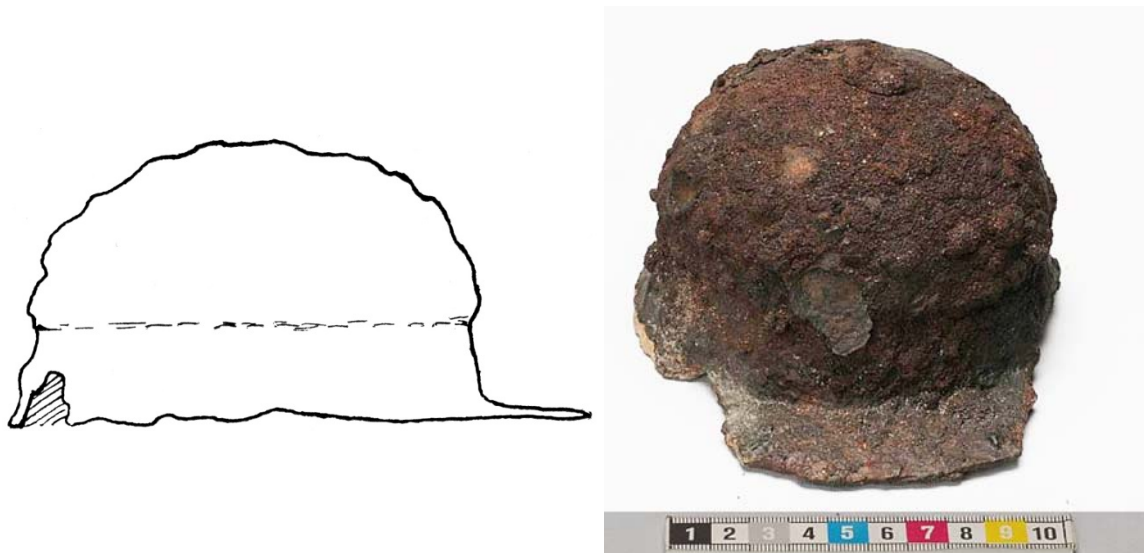

Fig. 3. Sköldbucklan av järn som påträffades i Sangishögen. Teckning efter Serning 1960:215, Pl. 15:3 och foto: SHM.

År 1937 gjorde Odenrantz en efterundersökning och tyckte sig kunna konstatera att den döde blivit lagd på den ursprungliga markytan, vilket visades av ett mörkt skikt i sanden (Serning 1960:139f). Vapenuppsättning motsvarar helt det som förekommer under samma tid söderut.

Vid de arkeologiska undersökningarna inför byggandet av Haparandabanan påträffades vid Norrbottens läns museums grävningar, bland mycket annat, en synnerligen intressant lokal endast 7 km från Sangishögen, nämligen järnframställnings- och järnbearbetningsplatserna vid Raä 730 i Nedelkalix (Bennerhag 2012).

Hülphers gjorde vid sin norrlandsresa sommaren 1758 (Bringeus & Hvarfner 1978:106) en mycket viktig iakttagelse. Den 28 juli säger han bl. a. ”Hästar ymsades i Sangis, sista byn i Calix. Här sades wi nu mista vår swänska Fader vår, ock skulle wi nu nästa ombytte träffa finskt folk. Här talte bönderne den bästa swänskan.”. Sangis utgjorde således en tydlig språkgräns enligt Hülphers.

Metod & dokumentation

Ett fristående, terränganpassat, koordinatsystem upprättades, i vilket synliga anläggningar, grävningstyor och metalldetektorfynd dokumenterades. Det fristående koordinatsystemet inpassas i efterhand till Sweref 99 TM med hjälp av *Real Time Kinematic*. Grävarbetet utfördes för hand och en schaktplan upprättades i skala 1:200, anläggningsplaner i skala 1:20 samt profilritningar i skala 1:10. Undersökningen genomfördes i enmetersrutor. Varje kvadratmeterruta undersöktes med skärslev och togs successivt ned till B-horisontens nedre del eller till en nivå där anläggningar eller förmodade kulturlager påträffades. Enskilda ytor som undersöktes var, med få undantag, minst 2 x 2 m stora. Detta motiveras av att eventuella större anläggningar kan vara svåra att utskilja om den frilagda ytan är mindre. All jord sållades med 4 alternativt 2 mm:s maskvidd och fynden hänfördes till meterruta om de inte påträffades *in situ*. Avvikelser från den på förhand angivna undersökningsplanen kom att ske när grävningresultaten och andra prospekteringar visade på konkreta spår av aktivitet.

Eftersom få eller inga spår i terrängen kan ses på ytorna S om gravhögen lät vi 2012 göra en fosfatkartering (Ramqvist 2013). Fosfatförhöjningarna gav inga entydiga svar, men indikerade punktuella förhöjningar på några ställen på tallmon. De inledande schakten grävdes på några av dessa förhöjningar, bl. a. de båda 2 x 2-metersrutorna, Yta 1 och 2, Ö om stigen (fig. 5). Under båda fältperioderna gjordes såväl inventeringar som specialsonderingar med ”stenfinnarkäpp” och metalldetektor. En metod som visade sig mycket lämplig för den naturligt stenfria tallheden vid Sangishögen var just prospekteringen med ”stenfinnarkäppen” (fig. 4). Alla stenträffar har markerats på översiktsplanen (fig. 5) och visar att ytorna 1010 – 1040 är särskilt intressanta. Majoriteten av den sten som påträffades var skörbränd. Eftersom den skörbrända stenen inte på något sätt är heltäckande utan relativt sporadisk och glest uppträdande är det viktigt att man sonderar med täta intervaller (ca. en fots mellanrum). Resultaten av den genomförda prospekteringen ses på figur 5.

Vid inventeringen påträffades ett par gropar av osäker typ samt sammanlagt fyra ”svackor” som samtliga direkt anslöt till det tydliga strandhaket i SV. De schakt som placerades där, dvs. på Yta 8 och 10, syftade till att försöka belägga huruvida ”svackorna” var naturliga eller konstruerade av människohand.

Fig. 4. Bilden visar ”stenfinnarkäppen” i aktion. Foto: Sabina Nilsson, Norrbottenskuriren.

Topografi & kulturmiljö

Både Espinärhögen och Sangishögen ansluter strategiskt till Sangisälven, den förstnämnda ca. 15 km upp efter älven och den sistnämnda vid dess samtida mynningsområde (fig. 1 och 6). Vid början av vendeltiden sköt dock havsviken upp i jämnhöjd med Espinärhögen (fig. 6) och det är i det landskapet etableringarna av platserna bör ses.

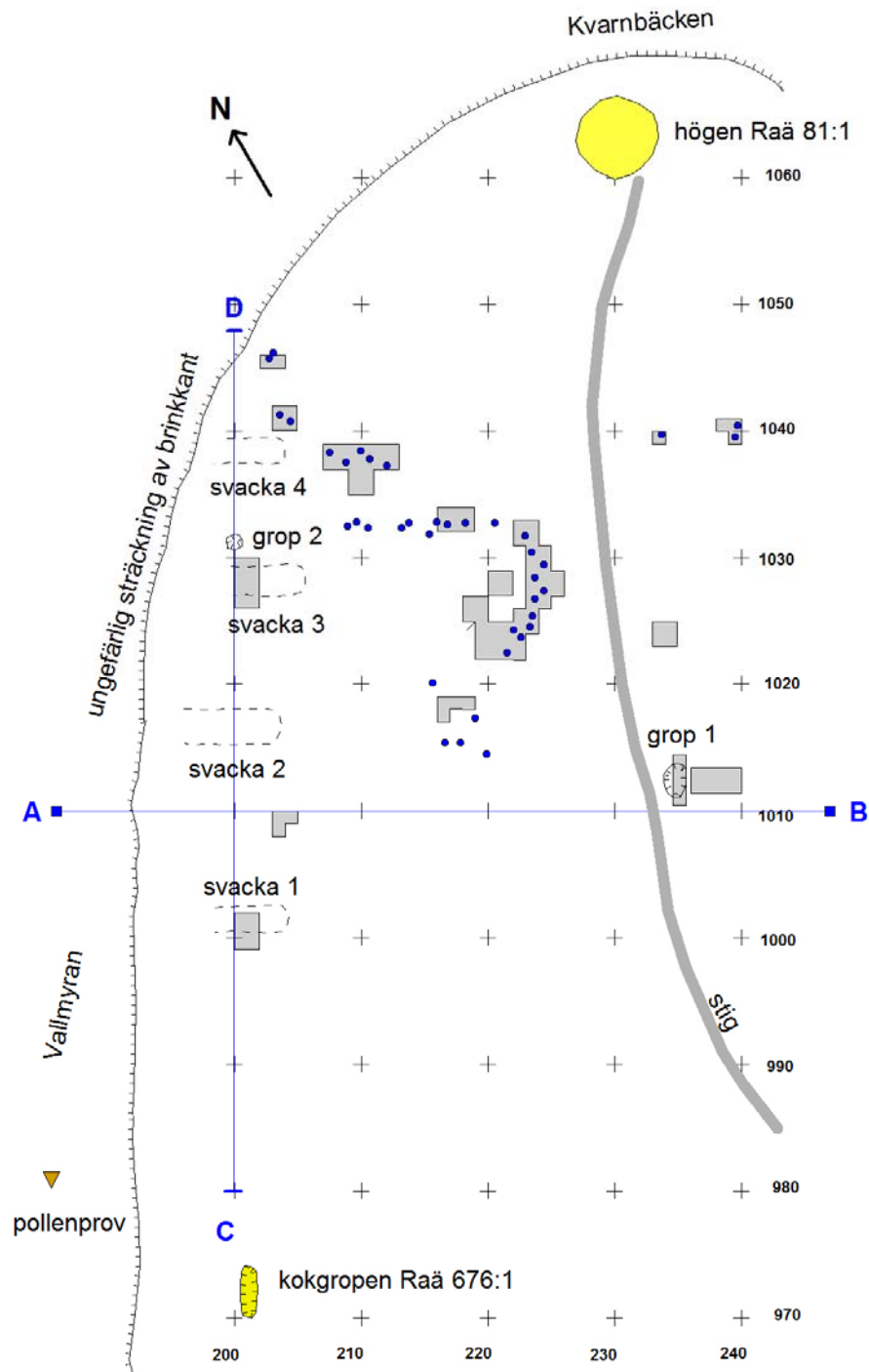

Fig. 5. Kartering samt schaktplan över undersökningsområdet mellan den gulmarkerade Sangishögen (Raä 81:1) i norr och den rektangulära kokgropen (Raä 676:1) i söder. På planen ses också schakt som undersökts (nr. 1-10) och de påträffade svackorna ut mot brinken ner mot Vallmyran. De blå punkterna markerar var stenar påträffades med "stenfinnarkäppen" och de blå linjerna markerar profilerna över tallheden som ses i fig. 8-9 nedan. Platsen för pollenprovet i Vallmyran är markerad med triangel. Skala: 10 meter mellan kryssen.

Sangishögen är belägen på en mindre tallmo, som högst ca. 14 m över dagens havsnivå. Den helt stenfria tallmon består av sandiga och moiga fraktioner och ligger direkt ovanför en mindre våtmark, Vallmyran. Ett delvis brant sluttande strandhak avgränsar tallheden från våtmarken, ett tydligt resultat av stranderosion som uppstått under den yngre järnåldern då havet nådde hit. Strandhaket är betydligt brantare i områdets N del, dvs. vid gravhögen, där höjden är över 5 meter. Höjden minskar sedan successivt söderut och vid den rektangulära kokgropen (Raä 676:1) är den bara ungefär en meter. Genom våtmarken rinner Kvarnbäcken N om gravhögen som har sitt nuvarande utlopp i Sangisfjärden. Under vendeltiden låg gravhögen således direkt vid stranden i Sangisälvens mynningsområde (fig. 6).

Fig. 6. Sangishögens och Espinärahögens läge i förhållande till höjdkurvan för ca. 15 m ö.h. Gröna punktcirklar markerar övriga kända stensättningar inom området (enligt FMIS). Kartbilden belyser båda högarnas strategiskt intressanta position i landskapet. Observera att bilden är tiltad, så att perspektivet blir snett uppifrån från söder.

Fig. 7. Bilden visar något av det branta strandhaket ner mot Kvarnbäcken, strax N om Sangishögen som skymtar i bildens vänsterkant.

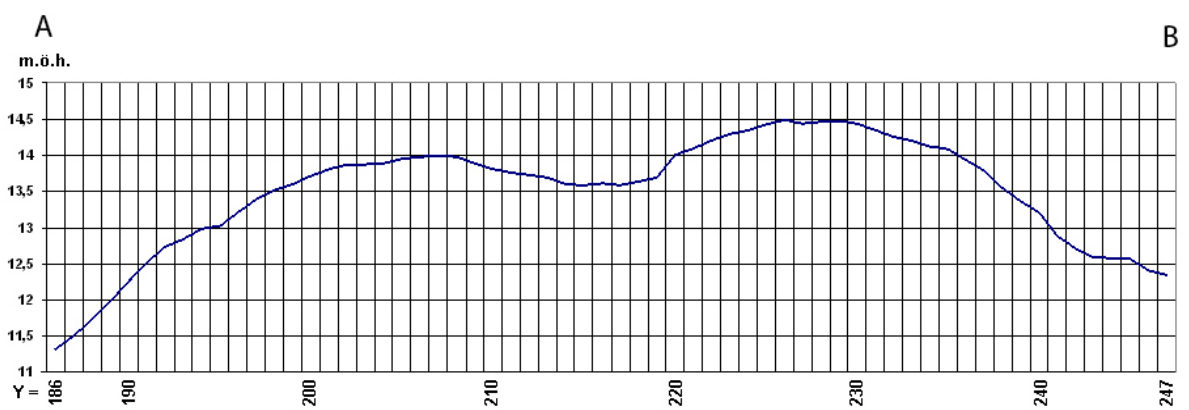

Fig. 8. Tvärprofil (A-B på fig. 5) över tallheden vid Sangishögen mellan Y= 186 och Y= 247, profilen vid X = 1010. Observera att höjdskalet är överdrivet.

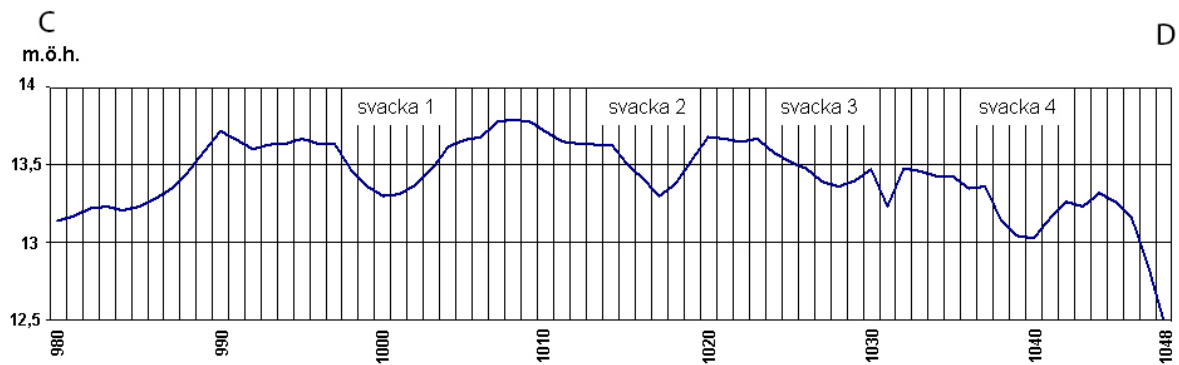

Fig. 9. Längdprofil (C-D på fig. 5) över tallheden vid Sangishögen, från X= 980 till X= 1048, profilen vid Y= 200. Svackorna 1-4 markerade. Observera att höjdskalen är överdriven.

Undersökningsresultat

Sammanlagt undersöktes 14 ytor (1-14 på fig. 10), med en sammanlagd yta på 112 m² under säsongerna 2013-2014. En generell iakttagelse över hela undersökningsområdet är att det har förekommit många skogsbränder som avsatt många förkolnade rester av stubbar och framför allt rötter. Det är också, enligt mina erfarenheter, ovanligt mycket podsolstråk- och fläckar av olika typer, dels i samband med de förkolnade rötterna och dels i samband med några av anläggningarna, främst A1 och A2 (nedan).

Ytornas placering styrdes av följande fyra faktorer:

- Fosfatprovtagningen (Yta 1, 2, 5);
- Indikationer med "stenfinnarkäppen" (Yta 3, 4, 6, 7, 11-14);
- Möjliga i markytan synliga anläggningar (Yta 8, 10);
- Fynd med metalldetektor (Yta 9 som ej blev helt färdiggrävd)

Mest omfattande insatser gjordes på Ytorna 3 och 6 där också anläggningar påträffades. *Observera* att i beskrivningarna nedan förutsätts schakten ligga i rak N-S-lig respektive Ö-V-lig riktning, vilket inte stämmer med verkligheten, men underlättar läsförståelsen väsentligt. För korrekt vädersträck jfr fig. 5.

Yta 3

Genom många utslag med "stenfinnarkäppen" placerades här en 2 x 2 meter stor ruta som genom fynd av slagg, mm, kom att utvidgas till sammanlagt 25 m². En anläggning, A1, framkom i form av en huvudsakligen välavgränsad 1,0 x 0,9 m stor (N-S) rödflammig färgning med omfattande inslag av kolfragment och sotpartiklar. En 0,6 x 0,25 m stor likadan fortsättning löpte åt NÖ. I anläggningen och främst i dess Ö kant påträffades sammanlagt 466,9 gram slaggmaterial (gråtonat område på fig. 12). Slaggen utgörs av framförallt av relativt små bottenskållor. Ingen säkerställd hel bottenskålla påträffades, men uppskattningsvis har de haft en diameter på ca. 8 cm. En mindre andel av slaggen utgjordes av droppar samt glödskal. All slagg och ett urval av järnföremålen har skickats till Riksantikvarieämbetets Geoarkeologiska Laboratorium (GAL) i Uppsala för metallurgisk analys.

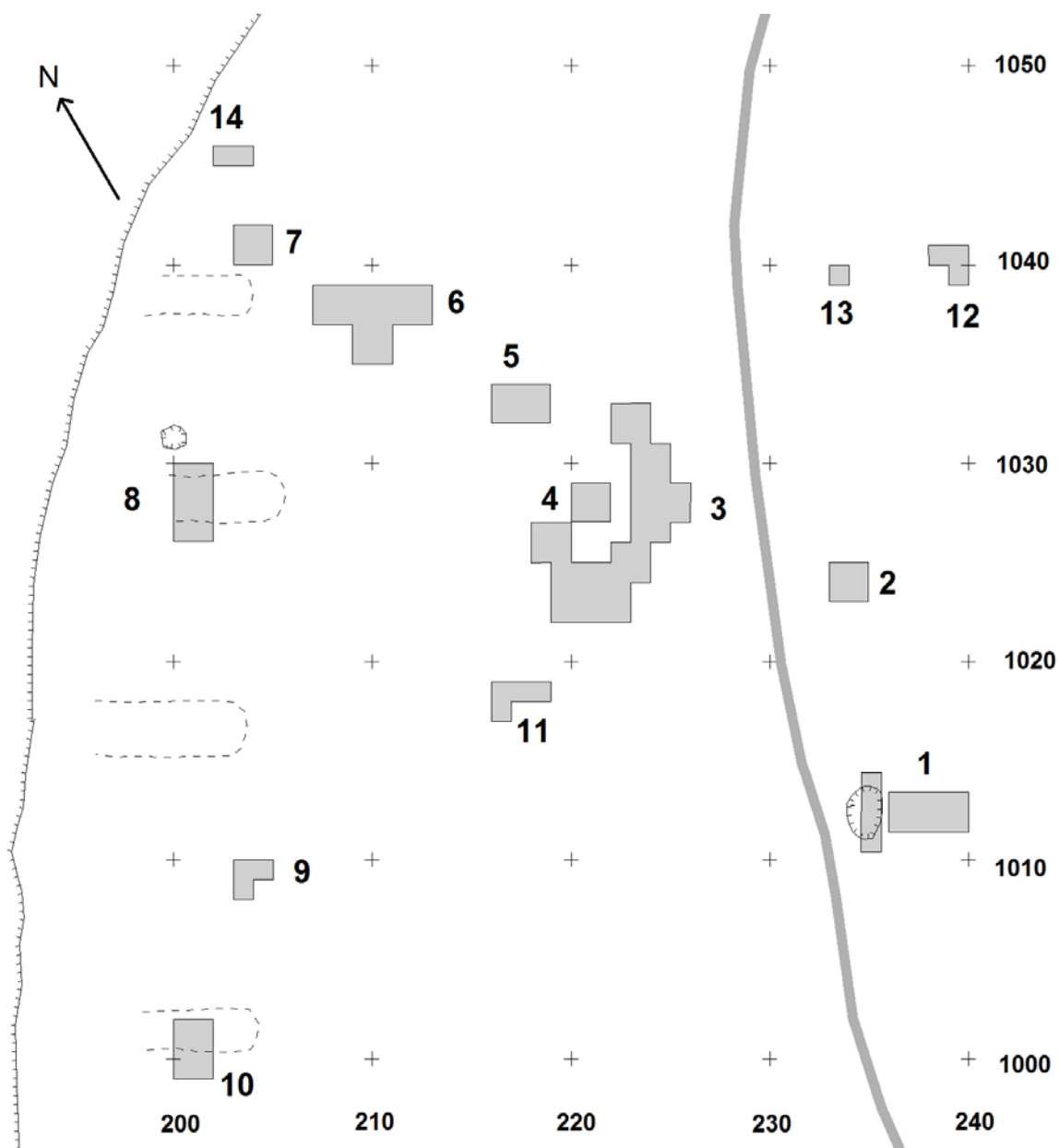

Fig. 10. Schaktplanen visar var de undersökta ytorna placerats. Ytorna har numrerats från 1 till 14 för att lättare kunna beskrivas i denna rapport. Skala: 10 meter mellan kryssen.

Direkt S om slaggkoncentrationen framkom de flesta av järnfragmenten som i två fall kunde konstateras vara skadade nitbrickor av järn (F1 och F4, se fig. 24 och tab. 2). I anslutning till anläggningen påträffades också ett fragment av vitbränd eldslagningsflinta (F18, tab. 2). Anläggningen framkom direkt under torven och har som mest varit ca 0,15 m nergrävd i den ursprungliga markytan. Profilen (fig. 15-16) var tydligt, men välavgränsat rödbränd, vilket tyder på att en ansevärd upphettning skett. Det är helt klart att vi undersökt en *smidesässja* som använts under en begränsad tid. Ässjan har varit anlagd i princip direkt på den avtorvade markytan utan någon omfattande nergrävning. Den ordnade fördelningen av såväl slagg som järnfragment tyder också på att den använts endast ett fåtal gånger. I den västra kanten av slaggkoncentrationen fanns särskilt en sten med flat ovansida som kan ha fungerat som fällsten. Inga säkra slagspår eller andra kännetecken kunde dock konstateras. Förekomsten av nitbrickor och ett 10-tal järntenar och spikfragment kan möjligen tyda på att man här lagat eller tillverkat båtningar.

Tab. 1. Tabellen visar den totala mängden slagg som påträffades vid undersökningen 2013. All slagg framkom i samband med A1 (obs att meterrutans mittkoordinat angivits).

X	Y	VIKT (g)
1028,5	224,5	303,3
1027,5	224,5	128,3
1027,5	223,5	0,7
1028,5	225,5	31,2
1027,5	225,5	3,4
Summa:		466,9

På ytans sydligaste del framkom ett flertal färgningar av lite olika karaktär A4-A7 (fig. 12 och 17) A4, A5 och A6 är sinsemellan av samma karaktär, nämligen klart avgränsade samt närmast rödrosa till färgen. A4 är rund och 0,6 m i diameter och i mitten finns en 0,15 m stor sten. A5 är närmast oval 0,4 x 0,3 m stor och flera mindre skörbrända stenar finns i fyllningen. A6 är en rund rödrosa färgning ca 0,3 m diam. Ingen av dessa rödrosa, svaga färgningar visade sig ha något djup och deras karaktär får anses vara obekant. A7 avviker genom sin mörkbruna fyllning och påminner mest om anläggningarna A2a-b och A3 på Yta 6 (se nedan). A7 var endast 0,06 m djup och innehöll enstaka centimeterstora skörbrända stenar, men inget kol.

Undersökningens enda brända ben (ca. 1 g) påträffades i ruta X1023, Y221, dvs. i anslutning till anläggningarna A4 och A6. Benet har artbestämts till ren (*Rangifer tarandus*) av osteolog Maria Vretemark på Västergötlands museum, samt har ¹⁴C-daterats (se nedan).

Fig. 11. Foto på den slagg som framkom i ruta X 1028/ Y 224. De större fragmenten till höger är från bottenkällor och kulorna till vänster är droppformig slagg.

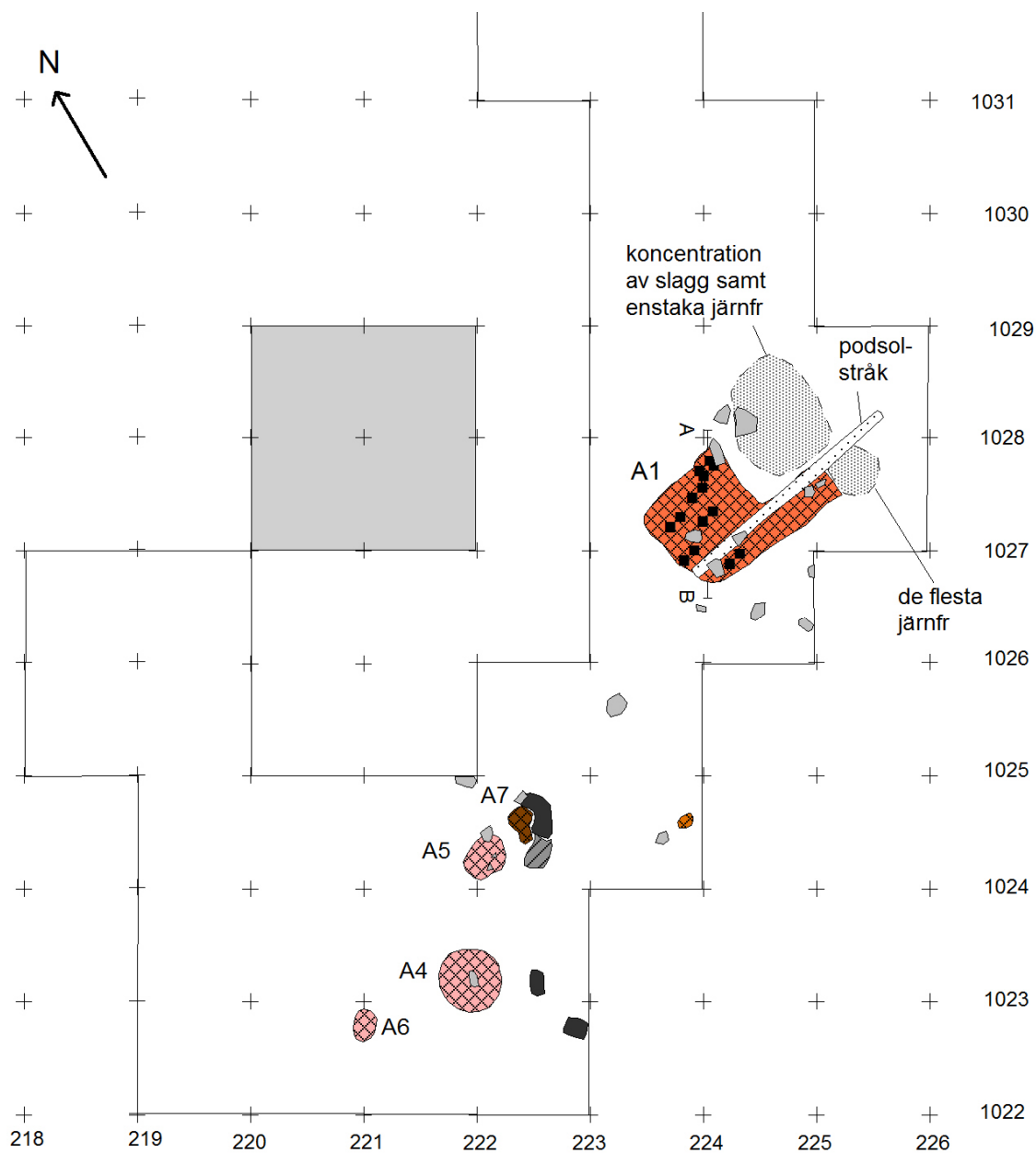

Fig. 12. Anläggningsplan Yta 3. Vid ässjan A1, har koncentrationerna för slagg respektive järnfunden gråskrafferats. Stenen i västra kanten av slaggkoncentrationen kan ha fungerat som fällsten. De rödrosa färgningarna är av oklar karaktär. Skala: 1 meter mellan kryssen.

Fig. 13. Anläggning A1 på Yta 3 från söder. Den svagt rödrosa färgningen genomskärs av en rak och 0,1 m djup podsolerings (jfr profilen i fig. 15-16.)

Fig. 14. Anläggning A1 på Yta 3 från söder, detalj.

Fig. 15. Anläggning A1 på Yta 3 från väster. I profilen framträder en skålformad, svag rödrosa ton. Något till höger om mitten syns podolstråket i profil (jfr. fig. 16).

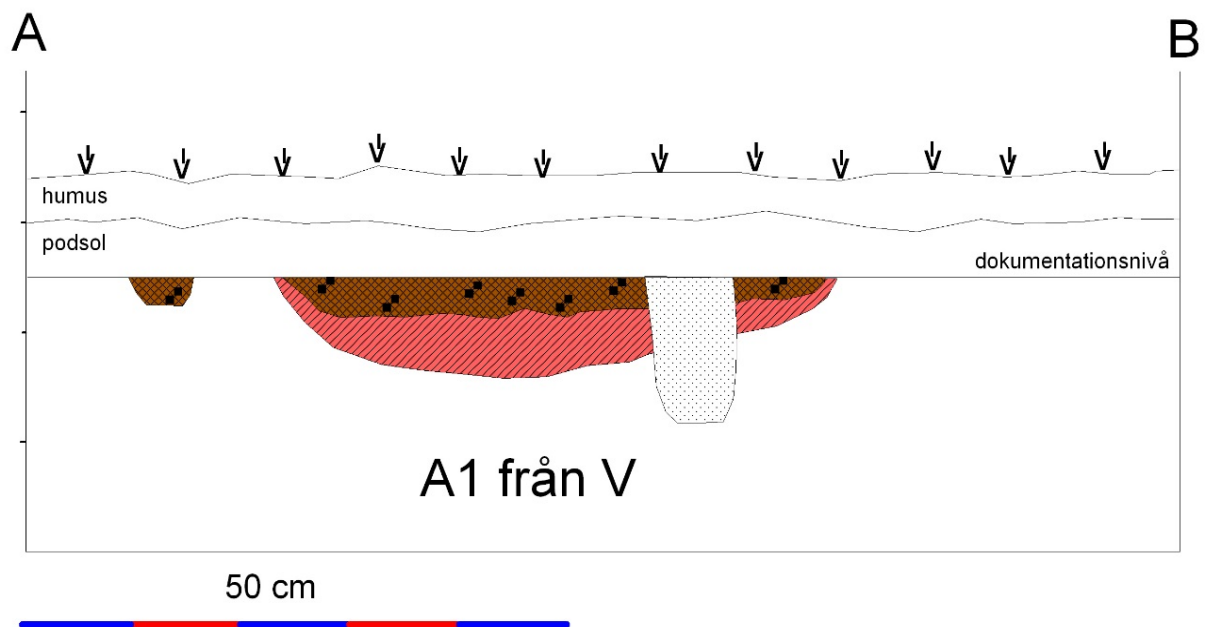

Fig. 16. Profiliriting av anläggning A1 på Yta 3.

Fig. 17. Anläggning A4, A5, A6 och A7 på Yta 3 från söder. Observera att det också förekommer omfattande inslag av förkolnade rötter, mm (jfr anläggningsplanen fig. 12).

Vid den 2014 större utvidgningen av yta 3 åt främst väster, påträffades inga ytterligare anläggningar. Däremot framkom ett delvis sammanhängande lager med magnetitsand. Detta framkom på ca. 0,2 m:s djup i huvuddelen av den nyupptagna ytan. Lagret sjönk dock successivt ner till 0,7 m:s djup i den SÖ rutan X 1022/ Y222 (jfr fig. 22).

Yta 6

En tvåmetersruta upptogs vid en koncentration av stenar funna med ”stenfinnarkäppen”. Genom förekomsten av anläggningar (A2 och A3) kom den att utvidgas till sammanlagt 16 m². A2 är en 0,9 x 0,5 m stor, närmast oval mörkfärgning som i sin tur innehöll sex cirkelrunda distinkta färgningar A2a, b, c, d, e och f (fig. 18-20). Såväl i den större som i de mindre cirkelrunda färgningarna förekom relativt rikligt med framför allt små skörbrända stenar. De 35 större stenarna var mellan 0,05 och 0,12 m stora (fig. 21). Därtill fanns mängder av helt söndersmulad sten samt mindre distinkta fläckar av rödrosa färg (jfr detaljer på fig. 19-20).

A2a: Cirkelrund, mörkbrun och ”fet” fyllning 0,15 m i diameter och 0,05 m djup, med söndersmulad skörbränd sten. Mycket distinkt i plan, men diffus profil.

A2b: Identisk med A2a ovan.

A2c: Cirkelrund, gråbrun och ”torr” fyllning 0,16 m i diameter och 0,04 m djup, med söndersmulad skörbränd sten.

A2d: Identisk med A2c ovan.

A2e: Koncentrerad cirkelrund fläck med kol och sot 0,12 m i diameter och 0,04 m djup, med söndermulad skörbränd sten.

A2f: Identisk med A2c-d ovan.

Anläggning A3 är belägen strax NV om föregående och mellan A2 och A3 ligger en 0,5 x 0,3 m stor sten. A3 är midjeformad 0,3 x 0,2 m stor och fyllningen är av samma karaktär som A2a och b enligt ovan.

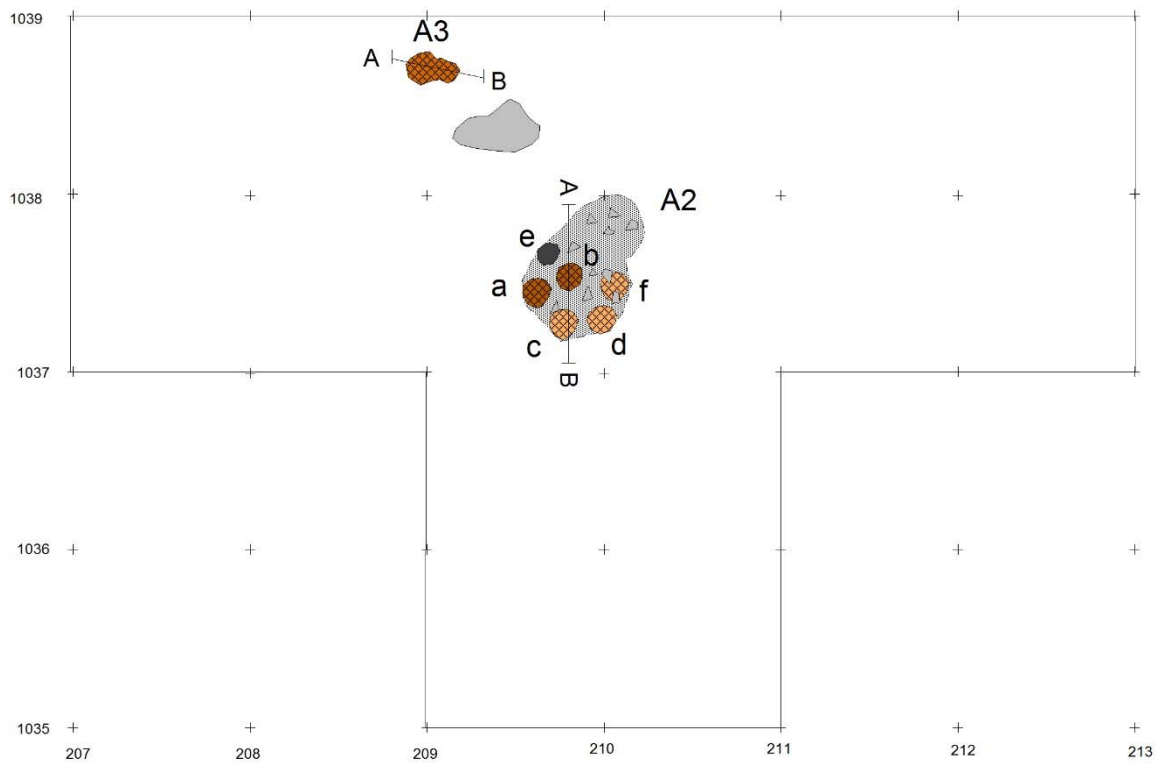

Fig. 18. Anläggningsplan Yta 6 med anläggningarna A2 och A3. Profiler grävdes, men ritades inte. Skala: 1 meter mellan kryssen.

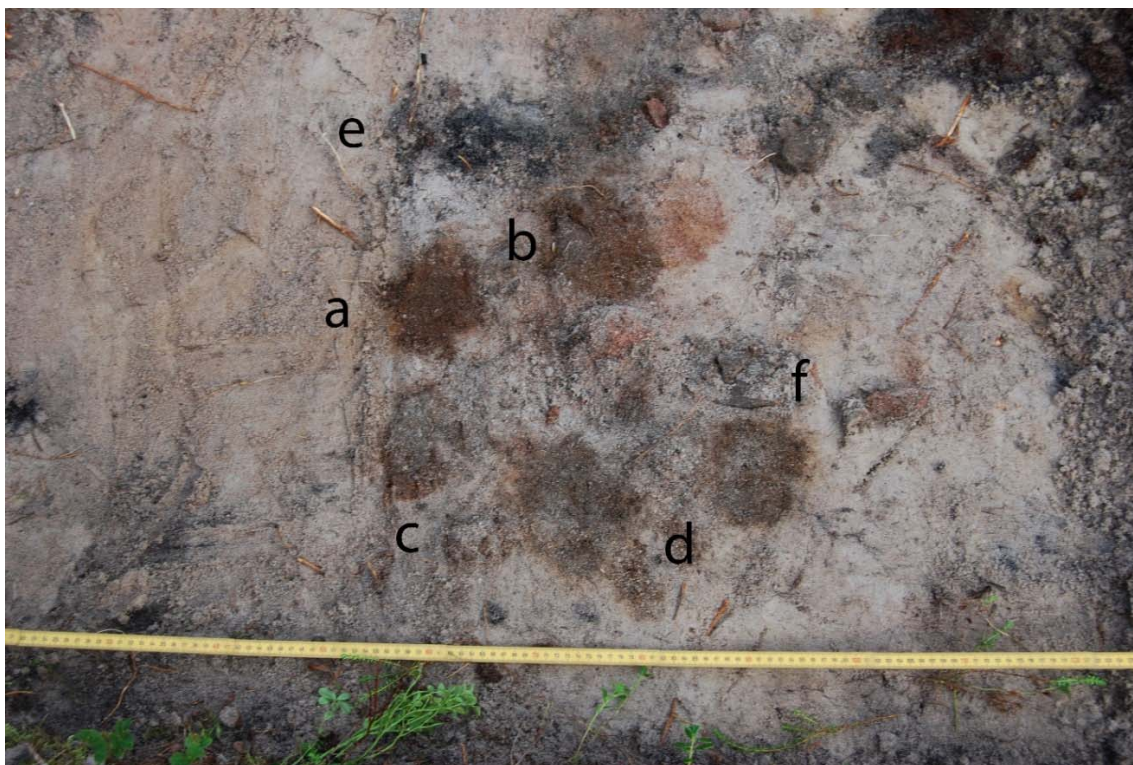

Fig. 19. Anläggning A2a-f på Yta 6 från söder efter rensning av dokumentationsnivå 1.

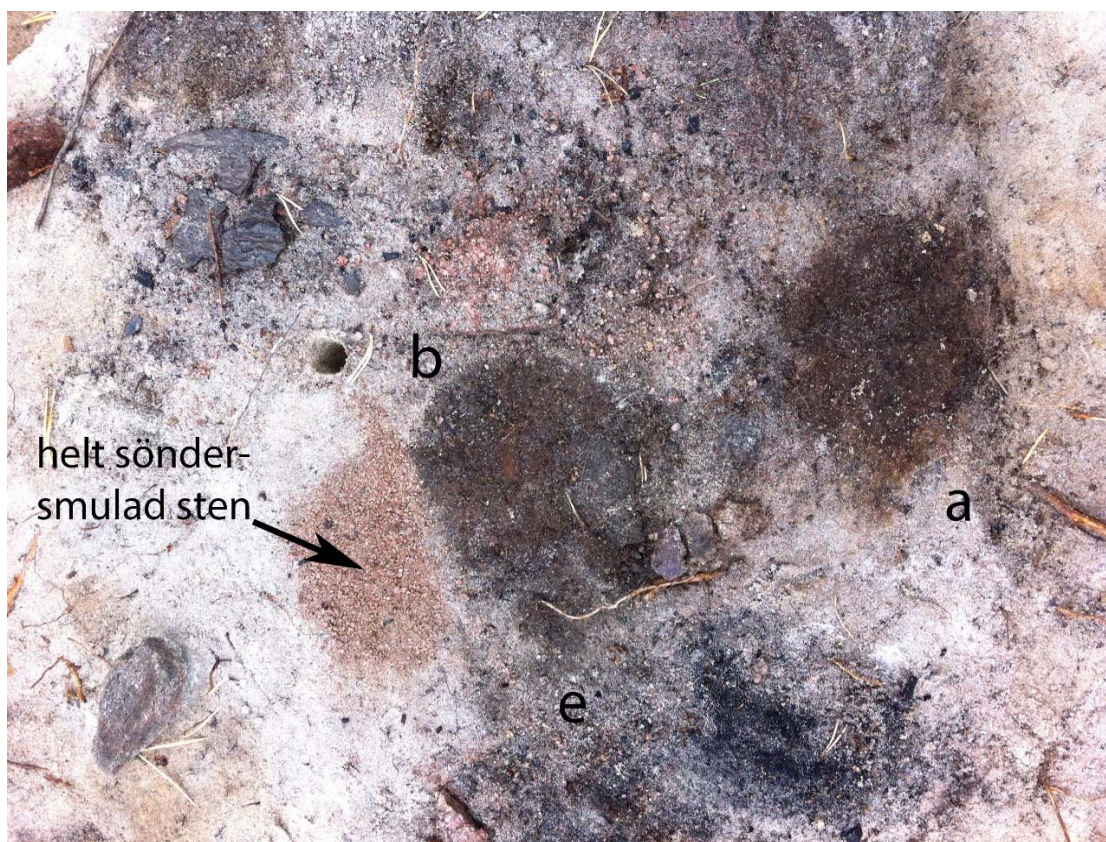

Fig. 20. Detalj som visar anläggning A2a, b och e på Yta 6 samt en helt sönder-smulad sten. Från norr.

Fig. 21. Den skörbrända stenen från anläggning A2 på Yta 6.

Yta 1

Ytan upptogs 2013 och var då 2 x 2 m stor och ligger i den lätta österslutningen direkt Ö om stigen. Ytan utvidgades 2014 till 2 x 4 m samt en 4 x 1 m lång profil genom Grop 1 (fig. 5 och 10). Rutan placerades ursprungligen här för att det i detta område konstaterades förhöjda fosfatvärden och att det vid fosfatprovtagningen också noterades, vad vi vid sondning tolkade som kulturpåverkad jord. Även georadarn gav utslag här. Efter avtorvning och rensning framkom över hela ytan ett fett, flammigt och kraftigt mörkfärgat lager under den decimetertjocka podsolen. Provstick med jordsond indikerade att det mörkfärgade lagret var ca. 0,02-0,05 m tjockt och att det fortsatte även utanför den avtorvade rutan. Genom de prover som togs 2013 framgick att materialet utgjordes av magnetit. Inga fynd eller tydliga anläggningar påträffades.

Fig. 22. Det frilagda magnetitlagret på Yta 1. Rutan är 2 x 2 m stor. I profilerna syns det relativt kraftiga podsolskiktet samt flera stråk med sotigare inslag. Från söder.

Övriga ytor

Inga anläggningar påträffades på övriga undersökta ytor. Som framgår nedan där spridningen av fynd och skörbränd sten redovisas, framkom i de södra ytorna endast enstaka skörbrända stenar samt ett par sporadiska metallföremål. Endast vid ett av metallfynden gjordes någon vidare undersökning, nämligen på Yta 9 (fig. 10). Där påträffades med metalldetektor ett järnfragment F21, tab. 2), men inga spår av aktivitet i form av färgningar eller skörbränd sten kunde ses där i de tre undersökta meterrutorna (den fjärde rutan avtorvades endast).

Ytorna 8 och 10 (fig. 10) togs upp för att utröna om de konstaterade svackorna kunde tänkas ha åstadkommit av människor. Inga påtagliga spår av gamla markytor påträffades, men däremot framkom enstaka skörbrända stenar i båda svackorna (se fig. 23 och tab. 3), vilket kan betyda att de skapats för något ändamål, t. ex. båtplatser..

Ytorna 5 och 7 innehöll relativt mycket skörbränd sten och ligger också i det stråk av förtätad förekomst av skörbränd sten. Inga anläggningar eller fynd påträffades dock på dessa ytor.

Föremål och skörbränd sten

Förutom den ovan nämnda slaggen (tab. 1) påträffades sammanlagt 24 föremål (tab. 2). Dessa utgörs främst av fragmenterade järnföremål. Flertalet, 12 st, utgörs av tenformade fragment; 2 är fragment av spikskäft respektive spikhuvud; 2 fynd är trasiga nitbrickor, 1 fragment är möjligen en

del av en järnkniv samt ett fragment är krokformigt. Alla dessa hittades inom en mycket begränsad yta i direkt anslutning till ässjan A1 (fig.12). Det var också påtagligt att slaggen och huvuddelen av järnföremålen i sin tur var separerade en aning från varandra (fig. 12).

Tab. 2. Fyndtabell för samtliga undersökta ytor samt fynd med metalldetektor (MD) säsongerna 2013-14 vid Sangishögen. Vikt före konservering.

Fnr	X	Y	TYP	VIKT (g)	Anm
1	1027,50	225,50	nitbricka	2,6	Till UV GAL för analys
2	1027,50	225,50	spikhuvud	3,0	
3	1027,50	225,50	spikskaf	3,2	Till UV GAL för analys
4	1027,50	225,50	nitbricka?	1,8	
5	1027,50	225,50	järnten	2,7	Till UV GAL för analys
6	1027,50	225,50	järnten	1,2	
7	1027,50	225,50	järnten	0,7	
8	1027,50	225,50	järnten	1,8	böjd och med spets
9	1027,50	225,50	järnten	1,6	böjd
10	1027,50	225,50	järnfr, 3 st	2,6	
11	1028,50	225,50	järnkrok, fr	8,7	
12	1028,50	225,50	järnten	4,2	
13	1028,50	225,50	järnfr	0,9	
14	1028,50	224,50	järnkniv?, fr	6,7	
15	1028,50	224,50	järnten	4,1	
16	1028,50	224,50	järnten	1,2	böjd
17	1028,50	224,50	järnten	12,2	egg i kortänden, 2 fr
18	1027,50	224,50	flintavslag	0,3	vitbränd, eldslagningsflinta
19	1025,22	214,52	bronsbleck	9,8	3 runda hål och en omvikt kant, MD-fynd
20	1007,17	208,34	bronsbeslag	6,8	dubbelvikt med kniv- eller spikgjort hål i öppna änden, MD-fynd
21	1009,50	203,50	järnten	3,1	MD-fynd
22	1027,50	224,50	järntensfr, 6 st	4,8	
23	1027,50	224,50	järntensfr, 3 st	2,9	
24	1028,50	224,50	slag	0,8	med fastsintrad sten, glimmer?

Den skörbrända stenen utgör i detta fall en viktig artefaktkategori. Den speglar aktivitetsgrad, men inte direkt vilken typ av aktivitet som förekommit. På Yta 3 hänger en del av den skörbrända stenen samman med smidesaktiviteten, men som framgår av figur 23 ökar andelen sten i N delen av Yta 3 samt i anslutande delar av Yta 5. Mycket av stenen påträffades också i anslutning till och i anläggningarna på Yta 6. I övrigt uppträdde endast sporadiskt med skörbränd sten. Det är uppenbart att den mest brukade ytan i Sangis är den som ligger mellan X-koordinaterna 1020-1040.

Tab. 3. Den skörbrända stenen på de undersökta ytorna. Endast stenar större än 5 cm medtagna (jfr fig. 23)

X	Y	antal > 5 cm	anm
999,5	200,5	1	
1000,5	201,5	8	
1022,5	222,5	1	
1023,5	221,5	13	
1023,5	222,5	1	
1024,5	221,5	2	
1024,5	222,5	4	
1024,5	223,5	3	
1025,5	223,5	1	
1026,5	201,5	1	
1026,5	224,5	5	
1027,5	201,5	1	
1027,5	223,5	4	
1027,5	224,5	1	
1028,5	201,5	1	
1028,5	223,5	3	
1028,5	224,5	3	
1030,5	223,5	4	
1031,5	222,5	5	
1031,5	223,5	6	
1032,5	216,5	2	mkt fnas
1032,5	217,5	11	mkt fnas
1032,5	218,5	6	
1032,5	222,5	20	
1032,5	223,5	1	
1033,5	216,5	1	
1033,5	217,5	4	mkt fnas
1035,5	209,5	2	
1037,5	207,5	1	
1037,5	208,5	1	
1037,5	209,5	50	A1
1037,5	210,5	15	del av A1
1038,5	207,5	4	
1038,5	208,5	3	del av A3
1038,5	209,5	7	1= 0,45x0,25m
1038,5	210,5	13	
1038,5	211,5	20	
1040,5	203,5	1	
1040,5	204,5	4	
1041,5	203,5	5	2 stora
1041,5	204,5	6	1 stor

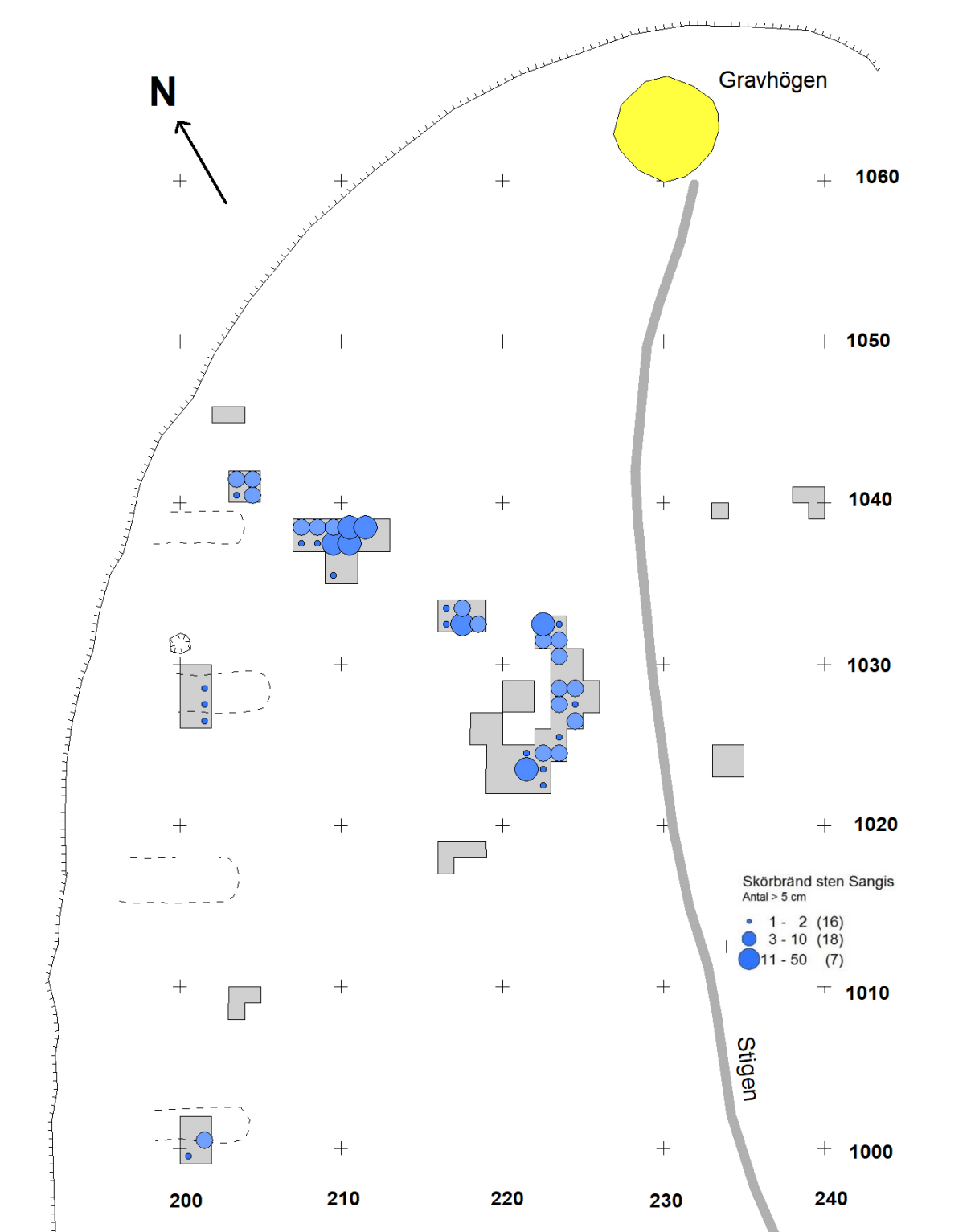

Fig. 23. Spridningen av antal skörbrända stenar per meterruta i Sangis, större än 5 cm. Skala: 10 meter mellan kryssen.

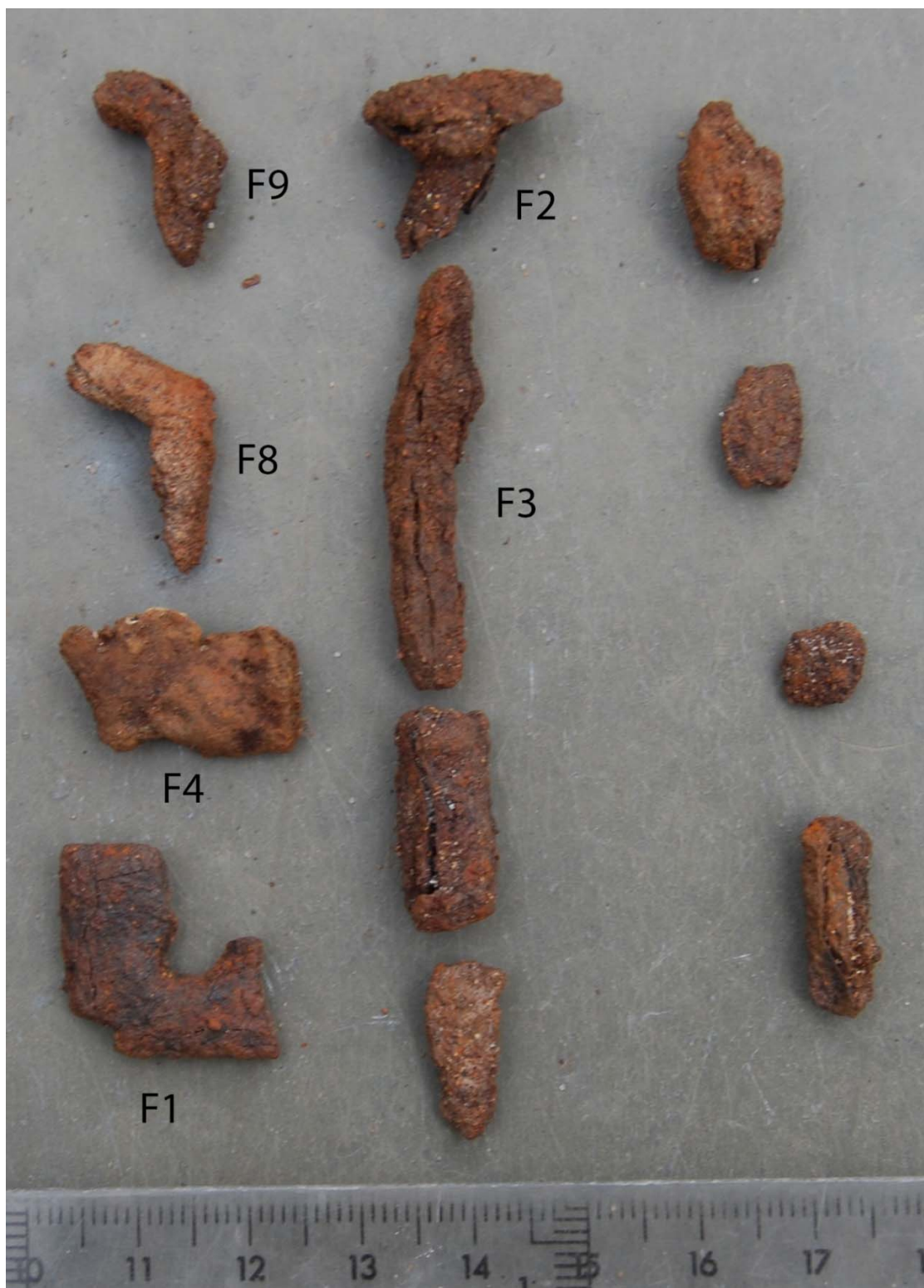

Fig. 24. Några av järnföremålen som påträffades i anslutning till ässjan A1 i Sangis före konserveringen (jfr tab. 2).

Pollenprov i Vallmyran

För att i någon mån belysa aktiviteterna på tallheden i Sangis togs ett pollenprov i Vallmyran. Provet togs så nära heden som möjligt och Greger Hörnberg vid Insarc, Silvermuseet i Arjeplog, hittade ett optimalt ställe endast 16 meter VNV om kokgruppen Raä 676:1 (fig. 25 och jfr fig. 5 där provtagningspunkten är markerad). Det är väl knappast att vänta några omfattande odlingsindikationer, men pollenanalysen kan berätta mycket om vegetationshistorien, avsnörningen från havet samt visa på aktivitetsspår i form av kol- och mineraljordinslag (exempel i fig. 26).

Fig. 25. Foto taget från kokgruppen Raä 676:1 ut mot kanten av Vallmyran där Greger Hörnberg tar ett pollenprov på koordinat X 186/ Y 981 (jfr fig. 5).

Fig. 26. Vid en okulär besiktning av provet ser det lovande ut. Ungefär 10 cm ovanför bottensedimentet till vänster i bild skimtar en cm-tjock lins med mineraljord som indikerar tidig aktivitet på tallheden.

Diskussion och dateringar

Undersökningarna 2013-14 svarar inte entydigt på den i förväg formulerade frågeställningen rörande om och i så fall vilket typ av bebyggelse som ackompanjerat Sangishögen. Verksamhet i form av smide är belagd. Ingen smedja eller annan påtaglig konstruktion har byggts i samband med smidet. Jämfört med andra fynd av bottensköllor från ässjor som jag studerat (bl. a. i Gene och på Helgö) är de i Sangis mindre och tunnare. Även det skulle kunna tyda på att de är ett resultat av kortvarigt smide. Att smidesverksamheten varit kortvarig stärks också av att smidesresterna är så välordnade; slaggen uppträder för sig och järnfragmenten eller ”skräpjärnet” för sig. Hade verksamheten varit långvarig och omfattande hade fördelningen i högre grad varit betydligt mer överlappande. Vid smidet är det nödvändigt med en fällsten, järnambolt eller liknande och i vårt fall är det troligast att en fällsten använts. Flera sådana kandidater påträffades, men den som ligger närmast till hands är stenen med flat översida som ligger direkt i västra kanten av slaggnkoncentrationen (fig. 12). En intressant, men svårtolkad företeelse är det decimeterbreda och lika djupa podsolstråk som löper från NÖ genom ässjan A1 och till dess SV slut (fig. 12-16). Det ser inte ut som den vanliga podsoleringen som skett i samband med stubbar och rötter.

Annan, ännu obekant, verksamhet är också belagd dels genom skörbränd sten och anläggningar på Yta 6. Vad som försiggått i samband med anläggningarna A2 och A3 är okänt eftersom varken anläggningarna i sig eller några anslutande fynd hjälper oss vid tolkningen. Jordprover är tagna från A2a-d och A3 för makrofossilanalys samt markkemiska analyser.

Det enda brända benet påträffades i ruta X 1023/Y 221. Benet som artbestämts till ren skickades in för datering som fastställdes till 1475 ± 30 BP (Ua-48587). Det kalibrerade ^{14}C -värdet hamnar då

560-620 (68,2 %) och 540-645 (95,4 %). Med tanke på att: 1) gravmaterialet kan dateras till 600-talet; 2) den icke undersökta rektangulära kokgropen (Raä 676:1) även den tillhör kategorin yngre järnålder samt 3) landhöjningsförhållandena, talar det mesta för att aktiviteterna på heden framför allt kan tillskrivas 600-talet e. Kr. Och till denna bild måste läggas de fyra svackorna som vätter mot Vallmyran (fig. 5). Dessa är öppna mot myren, och har således ursprungligen mött havsvikens strandkant. I de två svackor som partiellt undersöktes (fig. 23), påträffades skörbränd sten, om än en ringa mängd, vilket indikerar att det varit mänsklig aktivitet runt anläggningarna. Några gamla markytor fanns ej i samband med svackorna, vilket vi tolkar som att när de grävts ur, har materialet skyfflats ut i lagunen på enklast möjliga sätt. Syftet med svackorna tolkas som att de fungerat som uppdragningsplatser för båtar.

Kommunikativa insatser

Undersökningarna vid Sangishögen kommer att publiceras i såväl skandinaviska som andra internationella tidskrifter. Reportage i *Norrbottenskuriren* och *Haparandabladet* publicerades under grävningsperioden. Ett inslag om undersökningen gjordes också av TV4:s regionala redaktion. Alla som besökte platsen under grävningen fick guidning efter önskemål.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-2994-2013.

Finansiär: Forskningsprogrammet: "Recalling the past" vid Silvermuseet i Arjeplog.

Landskap: Västerbotten.

Kommun: Kalix.

Socken: Nederkalix socken.

Raä nr: Nederkalix 81:1.

Fornlämningstyp: Eventuell boplats vid gravhögd

Datering: Yngre järnålder.

Typ undersökning: Forskningsundersökning.

Fastighet: Sangis 7:52>1 (Raä 81:1).

Antal fältdagar och varaktighet: 39: 29 juli - 23 augusti 2013 och 9 juni - 4 juli 2014,.

Undersökt yta: 112 m²: 80 m² 2013 och 32 m² 2014.

Antalet rapportdagar: 30.

Undersökningsledare: Per H Ramqvist.

Rapportansvarig: Per H Ramqvist.

Deltagare: Per H Ramqvist, Pontus Johansson, Petter Sandström och Björn Ramqvist-Lindqvist.

Lokalens höjd över havet: 13-14 m.ö.h.

Koordinater: N/E): SWEREF99 TM. Raä 81:1: 7327867 / 884396.

Kartblad: Raä 81:1: 25M5j SÖ (RT90).

Dokumentationshandlingar: Planer, profiler och spridningskartor som förvaras vid Silvermuseet i Arjeplog.

Digital dokumentation: Lagrad i Mapinfo-filer vid institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet. Kopia sparas på separat hårddisk.

Fynd: Smidesslagg, järnfragment, eldslagningsflinta samt ett bränt ben. Med metalldetektor tillvaratogs också två bronsfragment i form av bleck respektive beslag.

Foto: 22 digitala bilder över schakt och anläggningar samt därutöver arbetsbilder och korta filmsekvenser som förvaras vid institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet.

Antal ritningar: En schaktplan, 4 st anläggningsplaner, 1 st profilritning, 2 st fyndspridningsplaner.

Referenser

- Bennerhag, Carina 2012. Samhälle i förändring – järnålder i Norrbottens kustland. *Arkeologi i Norr* 13:45-73.
- Bringeus, Nils-Arvid & Hvarfner, Harald 1978. *Dagbok öfver en resa genom Norrland 1758 af Abr. Abrab:son Hülphers*. Med efterskrift och register utgiven av Nils-Arvid Bringéus och Harald Hvarfner. Stockholm.
- Liedgren, Lars 1992. *Hus och gård i Hälsingland. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr. f. - 600 e.Kr.* Studia archaeologica universitatis Umensis 2. Umeå.
- Ramqvist, Per H. 1992. Building traditions in Northern and Northeastern Europe during the Iron Age. *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th-12th centuries)*. Baltic Sea Conference, Lund October 25-27, 1991:73-83. University of Lund, institute of archaeology. Report series No 43. Lund.
- Ramqvist, Per H. 1998. *Arnäsbacken. En gård från yngre järnålder och medeltid*. HB Prehistorica. Umeå.
- Ramqvist, Per H. 2013. *Rapport. Fosfatprovtagning under september och oktober 2012 på lokalerna Raä 80:1 och 81:1 i Nederkalix sn, Kalix kommun, Norrbotten*. Inläga till länsstyrelsen i Norrbotten. Umeå.
- Serning, Inga 1960. *Övre Norrlands järnålder*. Skrifter utgivna av vetenskapliga biblioteket i Umeå 4. Umeå.

Ritningslista

Ritningar vid us vid Raä 81:1 i Nederkalix sn, juli-augusti 2013				
Nr	Typ	Skala original	Skala i rapport (ca.)	Antal
1-2	Schaktplan	1:200	1:350 (fig. 10)	2
3-6	Anläggningsplan	1:20	1:45 (fig. 12 och 18)	4
7	Profilritning	1:10	1:7 (fig. 16)	1

Fotolista

- A1 i plan detalj från S 2013 015
- A1 i plan översikt från S 2013 015
- A1 i plan översikt från V 2013 014
- A1 i profil från V 2013 088
- A2 den skörbrända stenen i fyllfat 2013 087
- A2 i plan från S 2013 070
- A2 i plan från V 2013 072
- A2 i plan, detalj från V 2013 072
- A2 profilen från V 2013 034
- A2a-f i plan från S 2013 025
- A3 i plan och A2 I profil från V 2013 078
- A4 i plan från S 2013 092
- A7 i plan från V 2013 095

Järnfynden före konservering 2013 011

Pollenprovet 2013 006

Pollenprovtagning Greger Hörnberg. Foto från kokgropen Raä 676:1 2013 009

Ruta 1022 221 A4 nederst A5 överst A6 t v från S 2013 091

Slaggen från Sangisgrävningen 2013 013

Terrängen N om gravhögen från Ö 2013 062

Yta 1 det sotiga lagret från S i metersruta X 1012/Y 237 sot 2013 048

Yta 1 det sotiga lagret från Ö i metersruta X 1012/Y 237 sot 2013 050

Yta 6 översikt från Ö 2013 037

Teckenförklaring till ritningar

Observera att i den digitala versionen har färger använts för att försöka likna de verkliga färgerna som förekommer. Detta gäller främst där symbolerna för ”Kraftigt färgad jord” och ”Svagt färgad jord” använts.

	Torvyta		Kraftigt skörbränd sten
	Transkriberad torvyta eller osäker torvyta		Fördjupning
	Vegetationsskikt med humus		Förhöjning
	Rot eller stubbe		Sankmark
	Kraftigt färgad jord		Näver
	Svagt färgad jord		Fyndplats/provpunkt
	Kraftig kol- och/eller sotfärgning		Förhöjning/sluttning
	Kolbitar och sot		Blekjordsbildning
	Trä med fiberriktning		B-horisont (anrikningsskikt)
	Osäker/diffus begränsning		C-horisont (opåverkad jord)
	Gräns för utgrävning/ osäker gräns		